

*Стефан Јанковић**

БУДУЋИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ОБРАСЦИ И БАЛКАНСКЕ ДРЖАВЕ - ПРЕДВИЂАЊЕ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ КОЛИНСОВЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ**

Сажетак

Рад пружа предвиђање будућих геополитичких образаца који се тичу балканских држава, и то путем (методолошког) проширења претпоставки које нуди геополитичка теорија Рендала Колинса, у виду конструкције Индекса геополитичке позиције. У целини, показује се да су балканске државе дугорочно искључене из могућности стицања кумулативних предности као предуслова даље експанзије. Услед тога, њихова позиција у структури геополитичких односа им даје карактер унутрашњих држава, које уколико нису подређене експанзивној сили, покрећу емпиријски потврђен низ конфронтација и фрагментација на мање јединице. Ипак, анализа је показала да се Европска унија може условно одредити као експанзивна сила у датом геополитичком контексту. Стога, однос Балкана и Европске уније показује текући процес проширивања експанзивне силе, услед чега се барем у средњорочном периоду може очекивати опадање или

* Студент докторских студија социологије на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

** Рад представља проширену и ревидирану верзију рада на српском језику, првобитно изложеног на међународној научној конференцији „European Conference on Political Attitudes and Mentalities – ЕСПАМ’ 2012”, одржаној од 3. до 5. септембра 2012. године у Букурешту, Румунија.

замрзавање супротстављености, као и фрагментација на мање јединице које карактеришу унутрашње државе попут балканских. Свакако, овај тренд је условљен претпоставком да Европска унија поседује релативно кохерентан геополитички интерес.

Кључне речи: геополитика, предвиђање, држава, Балкан, индекс геополитичке позиције.

Увод

Епистемолошке последице неуспеха предвиђања слома социјализма се и после више од 20 година јављају као далекосежне и, између осталог, наводе на актуелизацију скептичког релативизма у друштвеним наукама,¹ који додатно доприноси занемаривању једног од претпостављених циљева теоријских наука, а то је давање стабилних и одрживих предвиђања као дела ширег научног објашњења.² Испитивање и развијање предиктивних потенцијала друштвених наука се стога јавља као двоструко важно: најпре као евалуација ваљаности дате теорије, како се предвиђања изводе у форми тестирања претпоставки, а затим и као опште утврђивање сазнајних домета, где идентификација „граница нашег сазнања није проглашење неуспеха”,³ већ је напротив, сазнајни допринос.

Иако не ужи предмет интересовања овог рада, ове напомене представљају релевантан основ за имплементацију нашег циља. Наиме, наше полазиште јесте геополитичка теорија развијана у раду Рендала Колинса, чије је кључно сазнајно ограничење утемељено на њеном макросоциолошком карактеру, које доприноси сагледавању геополитичких процеса на широком просторном плану и временском обухвату од 30 до 50 година.⁴ Иако ова ограничења конструишу об-

1 Тодор Кулић, *Превладавање прошлости: узроци и правци промене слике историје крајем XX века*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002, стр. 251-252.

2 Ернст Нагел, *Структура науке: проблеми логике научног објашњења*, Нолит, Београд, 1974, стр. 416.

3 Timur Kuran, “The Inevitability of Future Revolutionary Surprises”, *The American Journal of Sociology*, Vol. 100, No. 6/1995, стр. 1534.

4 Randall Collins, *Weberian Sociological Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, стр. 186-208.

јашњења у форми *трендова*,⁵ она се чине погодним за наш циљ, а то је тестирање кључних претпоставки Колинсове теорије, као и њено методолошко проширивање на два начина. Прво, с циљем предвиђања будућих геополитичких процеса и образаца који могу утицати на балканске државе, позиције датих држава је неопходно сагледати у релационом маниру, где је свака позиција у структури геополитичких односа у међузависности са другим позицијама у датом географском и друштвеном простору. С друге стране, позиција сваке аналитичке јединице у структури геополитичких односа је условљена специфичним факторима (тј. специфичним формама институционалних и социо-просторно контролисаних облика капитала),⁶ релевантних у датим геополитичким односима.

Како бисмо оцртали процесе који потенцијално могу произаћи из односа између позиција у геополитичкој структури, у овом раду ћемо конструисати *индекс геополитичке позиције*, као комбинације квантитативног и квалитативног приступа путем ког се фактори који одређују ове позиције могу сагледати, и који може створити солидан основ за анализу процеса који се одвијају унутар геополитичког простора.

Аналитичка перспектива геополитичке теорије

Изучавање геополитичких процеса просторних трансформација и регионалних структурализација од својих зачетака се одликовано амбивалентним тенденцијама које су

5 Портес издваја три главна предмета објашњења: *стабилне државе, трендове и догађаје*, видети: Alejandro Portes, "On Grand Surprises and Modest Certainties: Comment on Kuran, Collins and Tilly", *The American Journal of Sociology*. Vol. 100, No. 6. стр. 1620-1626.

6 За разлику од Мена (види: Michael Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results". *European Journal of Sociology*. Volume 25 (02)/1984, стр. 185-213), чији је аналитички фокус на различитим изворима моћи, овде су специфичне форме капитала узете као основ кроз који се односи у структури геополитичких односа константно (ре)продукују. Са истовременим редефинисањем социо-просторних форми капитала од стране различитих актера, генерисање моћи се успоставља као историјски динамизам, али без есхаголошке нужности, имплицитно садржане унутар претпоставки механицистичких теорија акције или унутар нефлексибилног структурног детерминизма.

се генерисале у међуодносу научних и политичких тежњи.⁷ Након периода у ком се геополитика везивала за империјализам и милитаристичке национализме, поновно интересовање које је оживљено у светлу нафтне кризе 1970-их година, омогућило је да се геополитика аналитички моделује.⁸ Неки од употребљених постулата у овој теоријској (ре)изградњи ослањали су се на класичне поставке геополитичке теорије: тако Рендал Колинс, чији теоријски модел представља основу за предвиђање, у утврђивању моћи држава полази од конфликтних приступа развијаних у Немачкој раног XX века, смештајући их у шири социолошки оквир. Овај аутор проширује конфликтне постулате Раценхофера и Гумпловица⁹ о војном пореклу државе и Рацела¹⁰ о тежњи великих држава ка континенталној експанзији, дефиницијом државе Макса Вебера.¹¹ Наиме, Колинс¹² је кључне тачке ове дефиниције, према којој држава представља монопол над средствима принуде на датој територији, поставио у виду варијабли које дефинишу геополитичке услове за успон и пад територијалне моћи, односно губитак контроле над средствима принуде.¹³ Постоји пет кључних услова у дугорочном историјском процесу експанзије и контракције територијалне моћи држава:

Услов 1. *Релативна предност у величини територије и поседовању ресурса подстиче територијалну експанзију, и то на рачун мањих држава.* Ова претпоставка, наводи Колинс, има кумулативни ефекат, јер ресурсно-доминантне,

7 David Atkinson, Klaus Dodds, *Geopolitical Traditions: A Century of a Geopolitical Thought*, Routledge, London and New York, 2003, стр. 1-25; Gearoid Tuathail, *Critical Geopolitics - The Politics of Writing Global Space*, Routledge, London and New York, 1996, стр. 16-49.

8 Garry Kearns, *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*, Oxford University Press, Oxford, 2009, стр. 23-24; Randall Collins, "Prediction in Macrosociology: The Case of the Soviet Collapse", *The American Journal of Sociology*, Vol. 100, No. 6/1995, стр. 1552-1593.

9 Michael Mann, *The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results*. *European Journal of Sociology*. Volume 25 (02)/1984, стр. 185-213.

10 Atkinson, Dodds, op. cit; Tuathail, op. cit; Collins, 1995, op. cit.

11 Max Weber, *The Vocation Lectures*, Hackett Publishing Company, Indianapolis and Cambridge, 2004, 32-44; Collins, ibidem.

12 Collins, 1986, 1995, op. cit.

13 Тако је „динамика легитимације као формације етничких идентитета и национализма повезана са војним борбама између држава и организационим режимом према којем су променљиве пропорције становништва мобилизоване и опремљене за борбу” (Collins, 1995, op. cit. стр. 1554).

освајачке државе посебно јачају сопствене ресурсе након територијалног освајања. Ипак, само ширење не мора имати милитантан карактер, већ се може базирати и на мирољубивим и квазимирољубивим средствима, у виду захтева мањим државама да финансирају заједничке савезе, или утицајем на спољне или унутрашње односе слабијих држава. Овим механизмима, ресурсно-доминантне државе могу стицати *de facto*, па чак и *de jure* војну контролу над територијама слабијих. Такође, историјски докази показују тенденцију према којој су идеолошки обрасци и покрети на дуги рок подређени геополитичким образцима. Утолико, идеолошке поделе често прате геополитичке антагонизме, какав је случај био током Хладног рата.

Услов 2. *Геопозиционална предност погодује експанзији – државе са мање непосредних непријатеља на својим границама имају тенденцију ширења ка државама које имају непријатеље на више граница.* Генерисање ове предности је условљено географским факторима где, с једне стране, природне баријере попут планина или морских површина делују као заштититни појас и омогућавају концентрисање војне предности на другим границама. С друге стране, одсуство ових баријера може бити компензовано подређивањем мноштва пограничних држава, богатих ресурсима.

Услов 3. *Државе у средишту географског региона имају тенденцију фрагментације на мање јединице са протоком времена.* Овај услов је уско повезан са претходним, јер су унутрашње државе, како их Колинс назива,¹⁴ на дуги рок суочене са мноштвом потенцијалних непријатеља и нестабилних коалиција те дугорочно бивају искључене из могућности кумулативног раста на основу сопствених ресурса. Како су услед непосредне супротстављености ресурси дугорочно подређени војним потребама, њиховим слабљењем отвара се простор за сецесионистичке тежње, што је посебно случај када одсуствује освајање од стране већих држава.

Услов 4. *Кумулативни процеси доводе до периодичног упрошћавања, испољеног у великим ратним обрачунима.* После заузимања унутрашњих држава које су раније служиле као тампон зона, освајачке, ресурсно-доминантне државе

14 Collins, 1986; 1995, op. cit.

прате емпиријски потврђен образац покретања ратних обрачуна. Иако је тешко предвидети да ли ће једна од супротстављених страна успети да се постави као доминантна светска империја, или ће сукоб довести до пат-позиције и дезинтеграције оба противника, сигурно да овај период генерише највиши ниво геополитичких тензија, које могу да се заврше великим ратним обрачунама карактеристичним по свирепости, како наводи Колинс.¹⁵

Услов 5. *На крају, претерано ширење доноси исцрпљивање ресурса и последичну дезинтеграцију државе.* Овај принцип сугерише на ефекте употребе ресурса, чиме се показује да са удаљеношћу граница од хипотетичког центра, расте опасност од слома државе. Лимит претераног ширења је засигурно повећан од индустријског доба, али је суштински истог карактера у односу на преиндустријске државе, које су представљале емпиријске примере за успостављање овог принципа. Политичка последица претераног ширења јесте суочавање са тешкоћама одржања контроле становништва другачијег етничитета, код ког активација етничког национализма може представљати снажну контрамеру претераном ширењу, наводи Колинс.¹⁶ Према овом моделу, дакле, државе су кључне аналитичке јединице чије су позиције условљене међуповезаним дејством више фактора. Односи између тих позиција се могу означити као структура геополитичких односа која представља оквир динамике раста и слома територијалне моћи држава. Но, комплексност овог теоријског модела захтева додатна разјашњења.

Прво, општост Веберове дефиниције и њен социо-просторни основ може довести до (теоријског) повезивања односа моћи са тоталитетом државе. Иако је Вебер ову дефиницију утемељио на ширем концепту *Herrschaft*, који укључује историјски успостављен ауторитет и однос доминације, он је директно повезао овај однос са територијалношћу.¹⁷ Овде проблем није у просторном аспекту овог односа, како сваки однос доминације супстантивно укључује приписивање ме-

15 Ibidem.

16 Collins, 1986, op. cit, стр. 187-191; Collins, 1995, op. cit, стр. 1552-1560.

17 Вебер разликује три типа ауторитета - *традиционални, харизматски и правни*, где је, у односу на државу, сваки од њих уско везан за легитимну употребу силе на датој територији, односно, употребу силе која је доживљена као легитимна и где је „ова идеја о „територији“ је суштинска дефинишућа одредница” (Weber, op. cit, стр. 33).

ста (*topos*), конституисаног на основу дисперзије моћи унутар географског и друштвеног простора. Далеко проблематичније је директно свођење односа моћи и доминације на тоталност државе, оличене у форми (потенцијалне) физичке принуде. Увођењем физикалности принуде као суштине структуре односа моћи, такође се уводи и имплицитна претпоставка, према којој искључиво (контингентна) непосредност, попут интеракције, отвара могућност за супстантивно успостављање ауторитета.

Међутим, објективизација односа моћи, као и успостављање структура које претходе успостављању легитимитета, захтевају признавање вишеструких механизма, који не морају нужно бити повезани са државним апаратом принуде.¹⁸ Ипак, Колинс је, иако не изражавајући експлицитно, био свестан ризика који леже у линеарном везивању територијалности са геополитичком моћи, те је у анализи на првом месту тежио ка сагледавању овог облика моћи кроз историјску генезу у географском и друштвеном простору, односно, кроз могућност контролисања територијално везаних ресурса. Управо вишеструко посредовани механизми контроле се показују као релевантни за успостављање односа моћи: од идеолошких механизма,¹⁹ или, на пример, економског и бирократског условљавања повезаног са међународним институцијама, ови механизми скупа могу да изврше структурни притисак, успостављен у датом односу. Када је реч о просторној манифестацији односа моћи, ови механизми делују кроз потчињавање територијално повезаних облика принуде (државног апарата) у односима моћи, односно, кроз експлоатацију инфраструктурне моћи државе,²⁰ за (ре)афирмацију спољњег извора моћи. У том светлу, друштвени простор, који такође обухвата и географски, физички простор као саставни део, појављује се као основ за успостављање односа моћи, примарно кроз његово заузимање и контролу од стране супротстављених друштвених организација и структура.²¹

18 Егњу исправно примећује да „просторност или географска организација моћи није нужно везана за сва времена и сва места на територијалност државе” (John Agnew, *Geopolitics: Re-visioning world politics*, Routledge, London and New York, 2003, стр. 51).

19 Mann, 1984, op. cit.

20 Ibidem.

21 Michael Mann, *The sources of social power; Volume I: A history of power from the beginning to A. D. 1760*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

Ова разматрања на другој страни отварају питање улоге актера у конструкцији геополитичких односа и производњи простора, посебно имајући на уму снажан холистички карактер Колинсовог приступа. Овај модел начелно уважава значај актерског потенцијала у обликовању позиције државе, па се на пример тип организације државе јавља као релевантан фактор у подређивању ресурса експанзији.²² Због тога су експанзија и војна ефективност условљени и другим факторима – «од географије и националног морала до вештина војсковође и тактичких способности»,²³ али и легитимацијом унутрашњих владара.²⁴ Иако утицај ових чинилаца никако није ефемеран, по дугорочне геополитичке процесе се не јавља као одлучујући. Колинс сматра да је карактер тих процеса првенствено стохастички,²⁵ дајући епистемолошки примат њиховом објективном (односно, материјалном) аспекту. Овај аутор се тек парцијално разилази са позитивистичком епистемологијом, јер задржава фокус на објашњењу општих случајева²⁶, али без претпоставке о њиховој детерминистичкој нужности. Иако ово решење оставља један део стварности необјашњеним,²⁷ Колинс је свестан ограничења које оно носи,²⁸ посебно феноменолошке стране геополитике и симболичке конструкције простора,²⁹ циљ апстраховања актерског утицаја у генези државне моћи јесте истицање фактора који се јављају као структурна ограничења (или могућности) делања.

Јасно је, дакле, да се из ових поставки као три кључна фактора која одређују позицију дате државе у структури геополитичких односа јављају географски, економски и војни

22 Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States: ad 900-1990*, Basil Blackwell, Cambridge, 1990, стр. 114-121; Collins, 1995.

23 Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, Unwin Hyman, London, Sydney, Wellington, 1987, стр. 439.

24 Collins, 1986, op. cit.

25 Ibidem.

26 Слободан Антонић, *Изазови историјске социологије*, Институт за политичке студије, Београд, 1995, стр. 36-46.

27 Kuran, op. cit.

28 Collins, 1995, op. cit.

29 Како пише Тјуатхејл, симболичка конструкција простора је имала историјски значајну улогу у империјалистичкој агенди, посебно стварањем геополитике као академске дисциплине, где су империјални односи правдани са картезијанског становишта самосталнишћу и натуралистичком логиком (Tuathail, op. cit. стр. 17-22).

чиница. Тиме се, међутим, отвара проблем операционализације теоријских принципа и интерпретације њиховог односа у геополитичким процесима. Примена принципа геополитичке теорије имала је различите резултате, па је тако Колинсово предвиђање слома Руске империје било успешно (мада не и временски прецизно), док су се тврдње Пола Кенедија³⁰ и Виктора Нија о неизбежном слому САД, односно Кине, за сада показале нетачним.³¹ Ово указује не толико на саму операционализацију (мада је и она веома важна), већ на «позадински» постулат геополитичке теорије који уводи својеврсну телеолошку нужност исхода геополитичких процеса, какав је на пример слом државе. Из тих разлога се отвара опасност да се из тренутно утврђеног односа између позиција држава, дефинисаних кроз вредности изабраних показатеља, дедукује претпостављени исход. Решење није у увођењу трансисторијских прагова путем којих би се експлицитно и *a priori* дефинисало испуњење одређеног принципа; напротив, чини се да Тили исправно позива на нужну варијабилност социолошких модела.³² Стога би тек из историјско-релационог односа међу позицијама ваљало претпостављати могуће исходе тих односа.

Методолошки посматрано, решење је у контингентном праћењу променљивости узетих показатеља, за шта би било адекватно конструисање композитног *индекса геополитичке позиције* (ИГП), ради праћења варијација квантитативно мерљивих показатеља у релационом маниру. Заједно са квалитативним подацима, овај индекс би био у функцији оцртавања структуре геополитичких односа и даљих геополитичких процеса, који су истовремено конституисани и конституишу друштвени простор.³³

30 Kennedy, op. cit.

31 Portes, op. cit.

32 Charles Tilly, "To Explain Political Processes", *The American Journal of Sociology*, Vol. 100, No. 6/1995. стр. 1594-1610;

33 Ова аналитичка оријентација има још један циљ: наиме, Бурдије и Вакант исправно примећују да, „поредак коришћених метода мора да непосредно одговара проблему” (Pierre Bourdieu, Loic Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, Polity Press, Cambridge, Blackwell Publishers, Oxford, 1992, стр. 30). Стога, проучавање процеса геополитичког структурисања кроз изградњу модела ИГП обухвата неопходну варијабилност социолошких модела, следећи претпостављену стохастичку природу друштвених појава.

Концептуално утемељење за увођење и конструкцију ИГП се може пронаћи у савременим методолошким и теоријским унапређењима која се ослањају на предности геометријске репрезентације и интерпретације података, а која потичу из рада француског математичара Бензекрија³⁴ и новијих радова Ле Руове и Руанеа.³⁵ Геометријска анализа података коју ови аутори нуде пружа чврст дедуктивни основ за изградњу ИГП и анализу делинеације структуре геополитичких односа, како је заснована на низу међусобно повезаних принципа који омогућавају релационо разумевање конструкције друштвеног простора. Прво, осим дескриптивне функције као неопходног аналитичког корака, примарни циљ геометријске анализе је идентификација комплексности и вишедимензионалности друштвених појава, које происходе из међуодноса објеката анализе. Ле Ру и Руане управо везују ову релациону логику за геометријску пројекцију ових објеката у облику тачака у простору или кроз њихову геометријску репрезентацију, генерисану у пресеку више димензија. Просторна дисперзија је тако одређена вишедимензионалношћу и омогућава идентификацију различитих облика структурисања (кроз њихове међуодnose), затим груписања у форми „Еуклидових облака”, и на крају, дистанцирања резултираног позиционирањем према претпостављеним димензијама. Као последица, геометријска репрезентација, кроз формалност математичке структуре, омогућава да процедуре доказивања и закључивања буду у оквирима датих односа, уместо вероватноће на коју се ослањају конвенционални модели.³⁶

34 Brigitte Le Roux, Henry Rouanet, *Geometric Data Analysis: From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, Kluwer Academic Publishers, New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, 2004, стр. 6-20.

35 Примена и развој принципа које предлаже Бензекри, у ужем смислу представља критику конвенционалних статистичких метода, попут регресионе анализе, анализе главних компоненти и сл., усмеравајући аналитичке методе према геометријском представљању података. Непосредни резултати овакве интерпретације података нису искључиво квантитативне вредности изведене из претходно дефинисаног узорка, већ као испољеног димензионалног односа који конституишу друштвене феномене у њиховој мултидимензионалности. Историјски гледано, примена ових принципа у друштвеним наукама је мала у обиму; међутим, најтемељнији пример њихове примене може се наћи у Бурдијеовим „Дистинкцијама”, где се успостављање укуса међу различитим друштвеним групама налази се у међусобној вези и где су предности овог приступа јасно приказане (Le Roux, Rouanet, op. cit.).

36 Ibidem.

ИГП управо инкорпорира ове принципе, настојећи да генерисање геополитичких позиција и односа, њихово структурирање и процесе који могу потенцијално происходити из тих формација, сагледа као геометријску пројекцију у простору. Стога, формула ИГП одражава ове принципе, изводећи ову геометријску пројекцију за сваки ентитет из пресека ових димензија, односно, фактора релевантних за геополитичко позиционирање, и њихових релационих вредности. *Индекс геополитичке позиције* (ИГП/IGP) тако представља геометријски просек индекса три фактора - географског (ГФ/Gf), економског (ЕФ/Ef) и војног фактора (МФ/Mf), изведених из Колинсове теорије и узетих као кључни у одређивању геополитичког положаја државе у датом контексту:

$$IGP = \sqrt[3]{G_f \cdot E_f \cdot M_f} \quad (1)$$

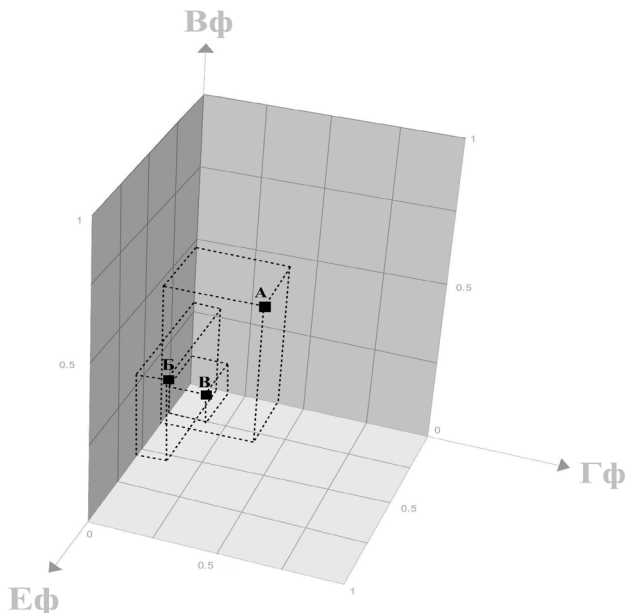
Увођење овог индекса поседује методолошке тачке које захтевају додатна разјашњења. Прво, главни циљ је да се утврди објективна дистрибуција моћи која производи из територијално концентрисаног капитала и ресурса (или фактора), који се показују као релевантни у геополитичким односима. Оваква расподела моћи је историјски успостављена као структура геополитичких односа, конституисана у међуодносима држава и других геополитичких ентитета, односно кроз позиције које заузимају. Исто тако, ови структурни односи су историјски генерисани у односу са географским простором; међутим, они не представљају линеарну манифестацију просторне блискости нити датих географских одлика. Из тих разлога, увођење геометријског просека три кључна фактора и геометријска репрезентација ове структуре има очигледне предности. Наиме, идеја да се дата структура сагледа у тродимензионалном простору који произилази из објективне дистрибуције моћи међу државама, која, иако обухвата географски простор, није сводива на контингентну насталу на (емпирицистичкој) идентификацији просторне близине. Осим мултидимензионалности ове структуре и потенцијалних процеса који могу да производе из датих структурних односа, његова геометријска репрезентација

такође превазилази опозицију између квалитативних и квантитативних приступа, тако што их синтетише.³⁷ Тако, кроз претходно дефинисање геополитичког контекста структурисања, у случају Евроазије, са свим географским (физичким) особина које се појављују као потенцијал стварања геопозиционалних предности, ове квалитативне одлике простора се укрштају са квантитативним аспектима датих односа, отеловљеним кроз меру територијално везаних ресурса.

Стога, ова побољшања доприносе прецизнијем објашњењу теоријски претпостављених процеса структурације територијалне моћи, која настаје из међуодноса геополитичких ентитета. Геометријски приказ ових односа, заузврат, пружа још једно значајано унапређење: кроз позиционирање геополитичких ентитета у геометријском простору, потенцијали стварања кумулативних и геопозиционалних предности (услови 1 и 2), појављују се далеко видљивијим. Додатно, груписање позиција ентитета у „Еуклидове облаке”,³⁸ која уједно имплицира и физичку блискост и сличне позиције у друштвеном простору, отварајући могућност антиципације процеса фрагментације, односно, могућност потчињавања датог ентитета експанзивној сили (услов 3). *Слика 1.* илуструје ову идеју и даје хипотетички пример како се позиције геополитичких ентитета (А, Б, В) конституишу, према објективној расподели моћи, која је одређена трима кључим факторима (ГФ, ЕФ, МФ), односно, геометријским просеком њихових индекса.

37 Ibidem.

38 Ibidem.

Слика 1. Хипотетички модел структуре геополитичких позиција, где геополитички ентитети (А, Б, В) заузимају позиције изведене из геометријског просека индекса три кључна фактора (ГФ, ЕФ, МФ), представљених као координате.

Индекси за сваки од ова три фактора (ГФ, МФ, ЕФ) управо представљају релациону суштину ИГП. Тако, у њиховој калкулацији, вредност индекса за сваки од фактора (*Фактор/Factor*) је такође геометријски просек показатеља територијално везаних ресурса, а чије су вредности узете не као апсолутне, већ у релационом смислу, ради сагледавања њихове ефективности у међуодносима. Дакле, $a(1, 2, 3...)$ представља вредност показатеља за дату државу, док се за вредност $b(1, 2, 3...)$ узима она која у датом контексту показује највишу вредност:

$$Faktor = \sqrt{\frac{a1}{b1} * \frac{a2}{b2} * \frac{a3}{b3}} \quad (2)$$

Примера ради, ако се за један од показатеља економског чиниоца узму утврђене резерве нафте, онда се из претходно дефинисаног геополитичког оквира у коме се могу генериса-

ти кумулативне и геопозиционалне предности, за вредност b узима количина нафте у барелима у држави која је има највише (у овом случају, Русија), док a представља количину нафтних резерви државе за коју се мери вредност датог индикатора. Применом овог принципа, где се за дати индикатор држава са највећом вредношћу поставља као именилац и где бројилац представља вредност индикатора за разматрану државу, циљ јесте да се утврди релативна пропорција датих ресурса, односно, однос у коме могуће је стицање иницијалне кумулативне предности засноване на територијално везаним ресурсима. Геометријски просек вредности индикатора, заузврат, даје сваком фактору неопходну прецизност и вишедимензионалност, посебно оличену у могућности уочавања релевантних промена у геополитичким односима и могућим геополитичким процесима кроз промене у њиховим вредностима.

За потребе ове анализе, економски фактор биће одређен посредством БДП-а (паритет куповне моћи), резерви страних валута и злата и утврђених резерви нафте и природног гаса, док ће кључни индикатори за војни фактор бити операционализовани путем стопе буџетског издвајања за војне потребе и кроз људство доступно за војне операције.³⁹ Географски чинилац, пак, осим квантитативно мерљивих показатеља, међу којима су величина територије и број становника, треба да представља основ за дефинисање простора у коме се претпостављени геополитички процеси могу одвијати. Другим речима, полази се од тога да је успостављање структуре геополитичких односа, односно кумулирање иницијалне предности (услови 1 и 2) и даљи геополитички процеси (услови 3, 4 и 5), утемељено на историјски двоструко генерисаном географском односу – оном условљеном физичким карактеристикама простора, као и политичким својствима. Стога Русија и Турска, заједно са Европским државама, треба да представљају референтан геополитички контекст у коме државе Балкана стичу позицију. На основу историјских на-

39 На жалост, недостатак расположивих података онемогућава увођење додатних индикатора у анализу. Међутим, чак и расположиви подаци, углавном базирани на CIA World Factbook (World Factbook, 2011), представљају чврсту основу за анализу и пробну примену ИПП-а.

лаза⁴⁰ могуће је да се изведе *нула хипотеза*, према којој ниједна од балканских држава не може да генерише позицију за стварање почетне ресурсне и геопозиционалне предности за експанзију, услед чега оне дугорочно остају у процесима сукоба и нестабилних коалиција. Уколико се ова претпоставка покаже тачном, онда би требало размотрити могућност да нека експанзивна војна сила од балканских држава направи клијенте. *Алтернативна хипотеза*, пак, подразумева супротно, односно да анализа буде окренута ка утврђивању експанзивних потенцијала дате балканске државе и на томе заснованих геополитичких процеса.

Анализа усмерена на овај начин, дакле, за циљ има да испита претпостављене геополитичке процесе кроз варијације међусобних односа између геополитичких ентитета, у овом случају оних у евроазијском простору, који су истовремено историјски успостављени и чине динамички основ будућих процеса. Због тога је важно истаћи да ИГП на посредан начин обавља функцију делинеације и експликације историјски успостављених геополитичких односа кроз варијације кључних фактора. Последиčno, овај модел и вредности које пружа нису у функцији директног тестирања валидности хипотезе у ужем смислу, кроз успостављање „прагова” и слично. Прецизније, ИГП има посредну улогу у тестирању валидности претпоставки геополитичке теорије кроз (њихову) геометријску репрезентацију, коју Ле Руова и Руане уверљиво показују као напреднији метод тумачења података који се примарно ослања на проучавање односа између ентитета.⁴¹ Управо је овај ефекат подведен под логику ИГП, као методолошке алатке осмишљене ради процене варијација у односима између позиција ентитета у структури, као динамичке основе за (ре)композицију територијално везане моћи. У наставку, ИГП ће наћи своју пробну примену у анализи структуре геополитичких односа држава Балкана и потенцијалним процесима који могу да утичу на њих.

40 Collins, 1995, op. cit; Лефтен Ставријанос, *Балкан после 1453. Equilibrium*, Београд, 2005.

41 Le Roux, Rouanet, op. cit.

*Тестирање кључних претпоставки
геополитичке теорије*

Географска датост просторне целине, заједно са историјски генерисаним политичким односима чији је конститутивни елемент простор, свеукупно представљају једну од кључних компоненти у објашњењу генезе геополитичких процеса. Стога и не чуди што мноштво историчара, посебно оних везаних за истраживачку традицију тзв. *Школе анала*, у анализама историјских процеса дугог трајања посвећује значајну пажњу географским чиниоцима. Ипак, ти чиниоци се у генерисању структурних геополитичких позиција не јављају као дати и непроменљиви већ пре као историјски варијабилни услед релативно активног делања актера ка њиховој промени или превладавању, те треба исказати опрез у евалуацији њиховог утицаја на геополитичку позицију. Но, релативна контигентност географије и даље је значајна⁴² и то као конституенс кумулативног друштвеног и политичког развоја дугог трајања.

У смислу релевантном за аналитичке оквире геополитичке теорије, геополитичке процесе на Балканском полуострву одликује историјска условљеност својеврсном географском „средишношћу” и отвореношћу услед којих је оно вековима било на геополитичким разделницама. Географски чинилац овде дејствује на два начина. Најпре, за разлику од Апенинског и Пиринејског, Балканско полуострво није оделено од остатка континента планинским венцем, већ је напротив, спојено Дунавом, Савом и Панонском низијом који представљају пут за повезивање са Средњом Европом. Са својих морских страна, пак, невелике акваторије Егејског и Мраморног мора чине Азију веома блиском. Рељеф, с друге стране, одликује сложеност и разноврсност,⁴³ али је примарна одлика превага дисецираних планинских венаца, који заједно са висоравнима чине 70 % територије Балканског полуострва.⁴⁴ Стога, док је недостатак природних баријера омо-

42 Collins, 1986, op. cit.

43 Ставријанос, op. cit.

44 Tom Gallagher, *Outcast Europe: The Balkans from 1789-1989*, Routledge, London and

гућио релативну проходност са севера и истока, као и са југа, олакшавајући пролаз освајачима, истовремено су планинска конфигурација терена и испресецаност долина начиниле кретање и комуникацију унутар полуострва отежаним. Неке од кључних последица овакве констелације географских одлика на даље друштвене процесе јавиле су се у немогућности генерисања политичког централизма,⁴⁵ односно у неумољивости регионалних и локалних перспектива.⁴⁶

Почетак успостављања савремених држава на Балкану не само да прати крупне геополитичке процесе опадања моћи Отоманске и Аустроугарске империје, где фрагментацијом настају унутрашње државе,⁴⁷ већ и на комплексан однос пораста броја становника, социогенезе нација и поновног интересовања великих сила.⁴⁸ Наиме, Балкан почетком XIX века поново достиже сличан број становника као у XVI веку, те према Отоманском попису из 1831. године броји око десет милиона становника, односно двадесет, када се придодају Србија и простори насељени етничким Хрватима под владавином Хабзбурга и Румуније под руском владавином. Век доцније, Балканске државе су четири пута бројније и под утицајем демографских фактора, посебно местимичне аграрне пренасељености.⁴⁹ Таквим околностима се придружују политички сукоби засновани на етничким национализмима генерисаним делом захваљујући локалној изолованости услед географије,⁵⁰ а који их стављају у средњорочне супротстављености и коалиције, попут периода Балканских ратова и Првог светског рата, када долази до значајних територијалних и етничких реконфигурација.⁵¹

Историјско смењивање периода стабилности и периода супротстављености унутрашњих држава, према претпоставкама геополитичке теорије је праћено периодима експанзије

New York, 2005, стр. 6-8.

45 Ставријанос, оп. cit; Mark Mazower, *Balkan: kratka povijest*, Srednja Europa, Zagreb, 2003.

46 Gallagher, op. cit.

47 Collins, 1986, op. cit.

48 Ставријанос, оп. cit.

49 Mazower, op. cit.

50 Gallagher, op. cit.

51 Mazower, op. cit.

сила са кумулираним предностима, односно њиховим одсуством. Након Другог светског рата па све до краја XX века, демографски притисак генерално опада, док је релативна послератна стабилност била загарантована стављањем неких балканских држава у интересну сферу Совјетског Савеза и Запада, тзв. „процентуалним споразумом” Стаљина и Черчила.⁵² Слом Руске империје,⁵³ односно слом социјализма трансформише целокупни евроазијски простор,⁵⁴ и у светлу ширих геополитичких промена обнавља претходно успостављене супротности. Тиме одсуство непосредног утицаја експанзивних сила, доприноси поновном процесу фрагментације, какав је случај са распадом Југославије. Већ из ових налаза је индикативно да је комплексна историјска генеза начинила геополитичке позиције балканских држава унеколико сличним, те да је потенцијал стицања иницијалне геопозиционалне предности и почетком XXI века релативно низак. Међутим, ову претпоставку треба испитати укључивањем *индекса геополитичке позиције (ИГП)* у анализу. Већина упошљених индикатора за засебне факторе (Гф, Еф, Вф) има средњорочни карактер, те се вредности које овај индекс показује могу узети ради извођења одређених закључака о могућим геополитичким трендовима.

Најпре, изведене вредности овог индекса су представљене у Табели 1. За државе Балкана ове вредности се показују ниским када се упореде са вредностима које се добијају за простор који укључује Русију, европске државе и Турску. Тако је вредност индекса за Русију највиша и износи 0, 891. Кад је реч о европским државама, Турска предњачи са вредношћу индекса од 0, 279 и следи је Немачка са вредношћу од 0, 180. На Балкану, највишу вредност индекса остварује Румунија, која се од осталих држава издваја са вредношћу од 0, 056. Из дате табеле индикативним се јавља груписање Грчке, Бугарске, Србије, Хрватске, Босне и Херцеговине и Македоније у један кластер са релативно сличним вредностима, које

52 Трајан Стојановић, *Балкански светови: прва и последња Европа*. Equilibrium, Београд, 1997.

53 Collins, op. cit.

54 Dimitri Trenin, *The End of Euroasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization*, Moscow Carnegie Center, Moscow, 2001, стр. 87-95.

захтева да се у објашњењу геополитичких позиција ових држава прво пође од њиховог међусобног односа.

Табела 1: Вредности индекса геополитичке позиције.⁵⁵

Држава/ Индекс	Индекс географског фактора (Гф)	Индекс економског фактора (Еф)	Индекс војног фактора (Мф)	Индекс геополитичке позиције (ИГП)
Румунија	0, 045	0, 017	0, 225	0, 056
Грчка	0, 023	0, 006	0, 227	0, 032
Бугарска	0, 017	0, 008	0, 143	0, 027
Србија	0, 015	0, 005	0, 135 ⁵⁶	0, 022
Хрватска	0, 010	0, 005	0, 107	0, 017
Босна и Херцеговина	0, 008	0, 008	0, 089	0, 018
Албанија	0, 005	0, 001	0, 074	0, 007
Македонија	0, 004	0, 006	0, 122	0, 014
Црна Гора	0, 002	0, 001	0, 0004	0, 001
Косово ⁵⁷	0, 003	0, 004	0, 011	0, 005

Извор података: *The World Factbook*, 2011.

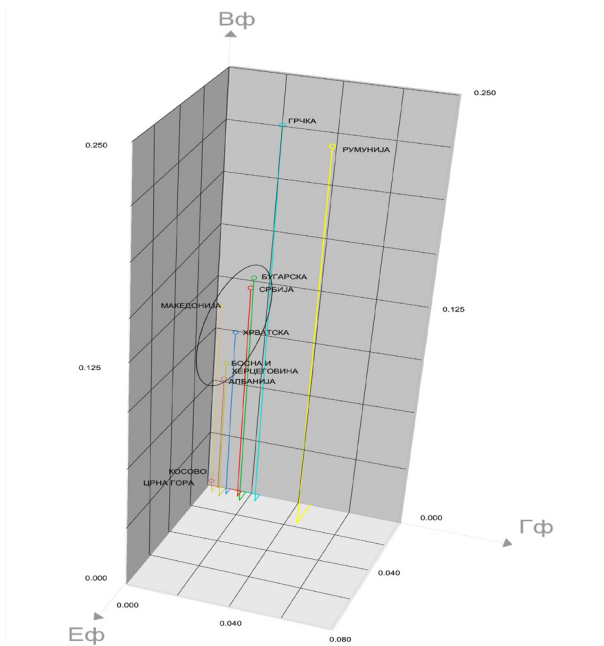
Најпре, овакав однос вредности индекса, добрим делом је резултат историјских процеса, попут дисолуције Југославије. Фрагментација на мање популационо-територијалне јединице (услов 3), побољшава релативну позицију Румуније, смештајући четири бивше југословенске републике на сличну позицију какву поседују Грчка и Бугарска. Ако се за тренутак из анализе уклони

55 Сви индекси се базирају на обрађеним подацима *CIA The World Factbook* (2011), осим ако није назначено другачије. Процене вредности географског и економског фактора базирају се на подацима из 2009. и 2010. године, у зависности од државе, док су подаци о издвајањима из БДП-а за војне потребе из 2005 године.

56 Подаци се заснивају на званичној процени изведеној из *Закон о буџету Републике Србије*: <http://mfp.gov.rs/UserFiles/File/zakoni/Zakon%20o%20budzetu%20RS%20za%202012.pdf>, приступљено 24. марта 2013. године;

57 Косово и Метохија је најскорији пример процеса фрагментације, који укључује чак и директни (војни и бирократски) ангажман експанзивних сила, како би локалне структуре успоставиле контролу и монопол над територијом и ресурсима. Управо зато што може бити сагледано као форма протектората (Cohen, Lampe, 2011) експанзивне силе, Косово је ушло у нашу анализу, како испуњава основну претпоставку која се тиче (не)посредне контроле над средствима принуде, што *de facto* искључује Србију. Стога су Косовске безбедносне снаге узете као званична војска.

Румунија, генерално се показује да су вредности индекса геополитичке позиције за ове државе сразмерно ниске, указујући на малу површину територије, мале популационе и војне капацитете и релативну оскудност у ресурсима важним за војне потребе. У том смислу, ове вредности показују да су капацитети датих држава недовољни за територијалну експанзију (услов 1), посебно услед њихових сличности у позицијама које заузимају, што додатно отежава експанзивну могућност за сваку државу понаособ. Другим речима, сличност у структурно датим позицијама груписе ове државе у „Еуклидов облак”⁵⁸, као што је приказано на *Слици 2*, ускраћујући их за могућност стварања појединачне компаративне предности, што потенцијално доводи до сукоба или потчињавања експанзивној сили, услед близине у социјалном и географском простору.

Слика 2. Структура геополитичких позиција држава Балкана, изведена из геометријског просека индекса три кључна фактора (ГФ, ЕФ, МФ), односно ИГП, који одређују њихове позиције. Изузев Румуније и Грчке, груписање у форми „Еуклидовога облака”, уоквирено у црно, индикативно приказује историјски процес фрагментације којим су створене унутрашње државе и указује или на наставак овог процеса или на евентуално укључивање експанзивне силе.

58 Le Roux, Rouanet, op. cit.

Ова слика илустративно показује депривираност држава Балкана за експанзивни потенцијал, осим за Румунију, која потиче из сличних позиција у структури геополитичких односа и такође имплицира могућу трансформацију дате структуре (услов 3). Када се структура сагледа и у геопозиционалном смислу, ове тврдње добијају додатну потврду, како структурација датих позиција такође укључује и физичке одлике простора. Географија поново улази на мала врата јер положај држава карактерише одсуство или занемарљив утицај географских баријера, што је случај са државама на ободу полуострва, које могу бити суочене са спољним непријатељем.⁵⁹ С друге стране, сложеност граница и број потенцијалних непријатеља са сличним геополитичким позицијама, резултат је „централности”, што заједно са одсуством кумулираних предности генерално ускраћује овим државама могућности ширења (услов 2).

Док су вредности индекса, као и саме географске позиције које одликују балканске државе суштински неповољне за експанзију, индекс геополитичке позиције (ИГП) Румуније је дао највишу вредност на разматранима примерима. Територијално и ресурсно, Румунија у компаративном односу са осталим балканским државама стиче иницијалне експанзивне предности (услов 1), и то чак када се две балканске државе са којима се граничи, Србија и Бугарска, узму агрегатно. Ипак, Румунија се са своје северне и северозападне стране ослања на Средњу и Источну Европу, граничећи се између осталог и са Украјином, чији индекс геополитичке позиције износи 0, 068. Због тога се да закључити да су потенцијали Румуније за стицање геопозиционалне предности (услов 2) релативно ограничени, како би нужан предуслов експанзије ове државе била међусобна супротстављеност и слабост потенцијалних непријатеља на њеним границама.

Ови аргументи начелно иду у прилог почетној хипотези према којој су државе Балкана дугорочно искључене из могућности стицања кумулативних предности и следственог

59 Овде Грчка представља очигледан пример: иако поседује релативно високу вредност ИГП за Балкан (0, 032), та вредност је углавном резултат високе вредности индекса војног фактора, што указује на активну адаптацију за потенцијални сукоб. Како је суочена са Турском, са којом има историју сукоба, овај тренд није изненађујућ и упућује на прилично ограничен експанзивни потенцијал Грчке.

експанзивног потенцијала, оспољеног кроз ниску вредност ИГП и међусобне супротстављености. Историјски гледано, простор Балкана овиме показује последице процеса фрагментације и стварања унутрашњих држава (услов 3). Раније спомињана дисолуција Југославије доказује ове тврдње, док последично груписање позиција у структури геополитичких односа (*Слика 2*) отвара потенцијал (даљих) сукоба. Подсећања ради, овај процес подразумева конфронтације између унутрашњих држава у одсуству освајања експанзивних сила и подређивање ресурса војним потребама. Међутим, како подаци о средњорочном тренду опадања или мањих варијација буџетског издвајања за војне потребе (*Табела 2*) указују на релативно опадање непосредних супротстављености, постоји ваљан разлог за тврдњу да је процес подређивања балканских држава датој експанзивној сили у току.

Како се досадашња анализа фокусира на испитивање структурних одлика балканских држава, свесно је апстрахован дугорочни процес проширења Европске Уније, односно садашње чланство Грчке, Бугарске и Румуније, као и будуће евентуално укључивање осталих балканских држава.⁶⁰ Будући да је нулта хипотеза већим делом потврђена условним генерализовањем везаним за експанзивни потенцијал Румуније, у наставку би пажња требало да се усмери на генезу ширих геополитичких процеса у светлу проширења Европске Уније, с циљем извођења предвиђања будућих геополитичких образаца унутрашњих, балканских држава.

60 Овде Грчка представља очигледан пример: иако поседује релативно високу вредност ИГП за Балкан (0, 032), та вредност је углавном резултат високе вредности индекса војног фактора, што указује на активну адаптацију за потенцијални сукоб. Како је суочена са Турском, са којом има историју сукоба, овај тренд није изненађујућ и упућује на прилично ограничен експанзивни потенцијал Грчке.

Табела 2: Динамика издвајања за војску као % БДП (од 1990. до 2010.).

Држава/ година	1990	1995	2000	2005	2010
Румунија	4. 5	2. 8	2. 5	2	1. 4
Грчка	3. 4	3. 2	3. 6	2. 9	3. 1
Бугарска	3. 7	2. 9	2. 7	2. 4	1. 4
Србија	*	*	5. 5	2. 5	2. 2
Хрватска	*	*	*	1. 6	1. 7
Б и Х	*	9. 3	3. 1	1. 6	1. 4
Албанија	5. 9	2. 1	1. 2	1. 3	1. 6
Македо- нија	*	*	1. 9	2. 1	1. 5
Црна Гора	*	*	*	*	1. 3
Косово	без по- датака	без по- датака	без по- датака	без по- датака	без по- датака

Извор података: UN Data.⁶¹

Геополитички процеси везани за будућност балканских држава

Како анализа представља фиксацију тренутка, препознате карактеристике унутрашњих држава и с њима повезане трендове неопходно је ставити у шири оквир геополитичких процеса. Констатовали смо да је простор Балкана историјски обележава смењивање два тренда: први период карактерише одсуство опозиција услед активног учешћа експанзивне силе(а), које је трајало све до слома социјализма. Овај период је (поново) праћен иницијацијом сукоба и фрагментације у одсуству (не)посредног освајања од стране експанзивне силе. Након тога, идентификовани тренд опадања сукоба прати ширу реконфигурацију структуре геополитичких односа у Евроазији. Наиме, ова реконфигурација која је узрокована сломом социјализма,⁶² довела је до релативног слабљења ге-

61 http://data.un.org/Data.aspx?q=GDP&d=WDI&f=Indicator_Code%3aMS.MIL.XPND.GD.ZS, приступљено 24. марта 2013. Године. Косово се у овом раду не третира као независна и призната држава.

62 Слом социјализма, према тумачењу Колинса, последица је дуготрајне претеране експанзије Руског царства, које је било суочено са тешкоћама да задржи контролу

ополитичке позиције Русије и општег побољшања позиције Европске уније, чији се јачање успоставило у виду проширења на бившу совјетску геополитичку зону.⁶³ Овај тренд је посебно видљив кроз реконфигурацију у структури геополитичких односа, где се Русија, упркос задржавању примата, суочава са значајним слабљењем сопствене позиције. Тако се позиција Русије, мерена показатељима садржаним унутар ИГП, и даље јавља као доминантна, како у односу са засебно узетим евроазијским државама, тако и у односу са Европском унијом као целином. Међутим, индекс геополитичке позиције Русије се значајно смањује када се ЕУ сагледа као (целовит) геополитички ентитет: у том случају се ИГП Русије смањује са 0, 891 на 0, 481, док вредност индекса за Унију достиже вредност од 0, 299 (Табела 3).

Као нов геополитички ентитет у евроазијском простору, Европска унија се историјски поставља као експанзивна сила спрам Балкана, испуњавањем два примарна услова: способна је да стекне 1) кумулативне предности које кореспондирају са 2) геопозиционим предностима које поседује. Међутим, изван ових општих запажања, неопходно је подробније размотрити карактер ове експанзивности.

над „тампон зоном“ (тј. Источном Европом), као и (друштвеним) структурама совјетских република. Колинс тумачи да је совјетско повлачење са овог простора било својеврсно структурно прилагођавање, како би било каква (војна) интервенција вероватно отворила низ нових сукоба, које би даље било тешко контролисати (Collins, 1995, op. cit.).

63 Trenin, op. cit; Ainius Lašas, *European Union and NATO Expansion*, Palgrave Macmillan, New York, 2010, стр. 103-140.

Табела 3: Поређење вредности индикатора и коефицијената за Русију и Европску Унију.

Држава(ентитет) /Индикатор	Вредност индикатора	Коефи- цијент инди- катора	Вредност индика- тора	Коефицијент индикатора
	Русија		Европска унија	
Површина (км ²)	17098242	1	4324782	0, 253
Број становника	138082178	0, 274	503824373	1
Резерве нафте у милионима барела	60.000	1	5544	0, 092
Резерве природног гаса у милионима м ³	44800000	1	2211000	0, 049
БДП (ппп) у милионима \$	2380000	0, 152	15650000	1
Резерве страних валута и злата у милионима \$	812100	1	513000	0, 632
Трошкови за војску као % БДП	3, 9	1	без пода- така	без података ⁶⁴
Људство доступно за војну службу	69117271	0, 296	233328531	1
ИГП	0, 481		0, 299	

Извор података: *The World Factbook 2011.*

Смер анализе изискује сагледавање Европске уније као контингентне јединице, сачињене од суверених држава, што може противречити основној претпоставци геополитичке теорије и њеном кључном предмету истраживања – сувереној држави. Међутим, постоје ваљани аргументи због којих се Унија може гледати као експанзивни геополитички ентитет. Јан Зиелонка, критикује ауторе који настоје да пронађу од-

64 Како ЕУ не поседује централизован буџет, посебно не за војне потребе, већина држава чланица има релативно ниска издвајања за војску; тако у просеку, 1, 8% БДП-а одлази на трошкове војске. Међутим, приметно је да две чланице са највећим издвајањима за војску јесу Грчка и Кипар, обе геопозиционо лоциране на ободу Уније и обе непо-средно сучене са Турском.

лике тзв. Вестфалске државе, у виду хомогености и централизма, у пракси Европске уније. Кроз дијахроно историјско поређење, овај аутор прави паралелу са децентрализованим средњовековним империјама, чију структуру одликује више прстенова ауторитета.⁶⁵ За разлику од класичног концепта државе чији су механизми принуде и контроле примарно војно-политички, овако децентрализовани ентитети се ослањају на економске и бирократске механизме у контроли. Искључивањем милитантног карактера експанзије у виду непосредног освајања, не укида се сама експанзивност, јер геополитичка теорија препознаје и могућности мирољубивог и квази-мирољубивог ширења. Иако временско поклапање два феномена, у овом случају заустављање унутрашњег процеса фрагментације балканских држава са повећаним институционалном ангажманом ЕУ не мора нужно да представља узрочни однос, постоје докази да такав однос постоји и да је повезан са отварањем перспективе чланства за све балканске државе од 1999. Године.⁶⁶ Стога су принципи које Европска унија примењује у експанзији у облику условне и (не)посредне примене инситуционалних решења и наметања нормативног сета⁶⁷ у процесу придруживања.⁶⁸

Оно што се отвара као питање у процени супстантивног карактера експанзивности ЕУ⁶⁹ јесте теоријски концепт погодан за истовремено дијахроно и синхроно историјско поређење (односно успостављање трансисторијске генерализације).

65 Jan Zielonka, *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2007, стр. 9-20.

66 Lenard Cohen, John Lampe, *Embracing Democracy in the Western Balkans: From Post-conflict Struggles toward European Integration*, Woodrow Wilson Center Press, Washington, D.C; The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2011.

67 Zielonka, op. cit; Schneider, op. cit.

68 Свакако, овај процес је комплексног карактера, али је у директној вези са комбинацијом дипломатске и војне интервенције НАТО-а на Балкану, коју sukcesивно наслеђују институционални механизми садржани у форми Споразума о стабилизацији и придруживању (ССП) (Cohen, Lampe, op. cit.).

69 Андерсон исправно сумира амбивалентност која се тиче супстантивног карактера ЕУ и њене историјске условљености: „Метафора империје указује на могућност јачања Европе на глобалном нивоу с циљем конкурентности другим великим силама, али такође означава и унутрашњу диференцијацију, и ако се потоња тенденција покаже доминантно она неће бити ништа више од метафоре” (James Anderson: “Singular Europe: An Empire Once Again?”, у зборнику: *Geopolitics of European Union Enlargement: The Fortress Europe*, (приредили: Warwick Armstrong, James Anderson), Routledge, London and New York, 200, стр. 25).

Иако су ова питања историјски условљена и самим тим више изложена ризицима етноцентризма, чини се да на овој равни, Андерсон пружа корисно објашњење. Наиме, овај аутор фаворизује појам империје, који се појављује као најфлексибилнији, јер може истовремено да обухвати „спољашње и унутрашње односе, савремено замагљивање дихотомије између унутрашњег и спољашњег, као и градацију хетерогености, од центра до периферије”.⁷⁰ Иако је потенцијална сингуларност ЕУ условљена мрежом социо-просторних односа моћи између држава чланица и њиховим односом са другим релевантним геополитичким ривалима, не могу се заобићи ни односи интернализације и екстернализације, при чему је ово последње релевантно за сингуларност Уније.⁷¹ Због тога дугорочни аспект експанзије захтева признавање специфичне историјске функције геополитичких процеса.

Иако је сам процес придруживања комплексан, и досадашња искуства показују да су државе чланице на проширење гледале махом кроз економску цену коју морају да плате за будућу чланицу и могуће бенефите који се тако могу стећи,⁷² дугорочни аспект проширења захтева препознавање конкретно-историјске функције у геополитичким процесима, који је несводив на прихватање датог регулативног сета.⁷³ Због тога се тумачења проширивања Европске уније која су усмерена на институционална питања,⁷⁴ попут процеса усвајања норми и изградње идентитета или поимања прикључења из перспективе интереса⁷⁵ чине недостатним. Наиме, шире глобално окружење оличено у светским силама захтева од европских држава даље процесе проширења и интеграције.⁷⁶ Слично, нестабилност непосредног окружења је већ неколико пута дотицана, те је јасно због чега историјски експанзија Европске уније иде у правцу пост-совјетског простора и ка својеврсној контроли нестабилности коју доноси процес

70 Anderson, op. cit. стр. 26.

71 Ibidem.

72 Schneider, op. cit.

73 Zielonka, op. cit.

74 Ibidem.

75 Lašas, op. cit; Schneider, op. cit.

76 Warwick Armstrong, James Anderson, *Geopolitics of European Union Enlargement: The Fortress Europe*, Routledge, London and New York, 2007.

фрагментације. Стога, непосредно геополитичко окружење Европске уније чини да проширивање има стратешки карактер, како „Унија нема другу једнако ефективну спољнополитичку алатку да обликује сопствено нестабилно окружење“.⁷⁷

У том контексту, експанзија Европске уније испољава дугорочну нужност, мада то не подразумева и поједностављење комплексног процеса придруживања који ће додатно бити усложњен питањима карактера политичког уређења, односно степена централизованости у мозаику економских и културних разлика.⁷⁸ Утолико се Колинсово инсистирање⁷⁹ на стохастичком карактеру ових процеса показује тачним, како се заснива на имплицитној претпоставци о практичној адаптацији актера и институција структурним односима, без телеолошког прејудуцирања исторично узетих интереса који се могу линеарно извести из структурног детерминизма. Говорећи о практичној адаптацији структурним односима, не треба заборавити да је сама експанзија двоструког карактера, како се код држава чланица проширење односи на тежњу ка потврди и одржању моћи и контроле, док се код аспиративних држава тежња за уласком у Унију јавља на равни приступа кумулираним ресурсима,⁸⁰ али и геополитичкој стабилности. Ово последње је веома важно за државе Балкана, које не само да не могу кумулирати иницијалне експанзивне предности, већ су услед сличности у геополитичким позицијама у опасности да им непосредна конфронтација додатно угрози геополитички положај.⁸¹

77 Zielonka, op. cit. стр. 173.

78 Ibidem.

79 Collins, 1986, op. cit.

80 Zielonka, op. cit.

81 Из тих разлога, постаје јасније зашто су ове државе, као и већина источноевропских држава дугорочно искључене из могућности стицања иницијалних предности, неопходних за проширење. Прво, позиције ових држава су историјски биле унутрашње и та ситуација, у смислу геополитичких односа, није се значајно променила, без обзира на успостављање режима који се колоквијално називају демократским. Штавише, успостављање ових режима може да се тумачи као структурно прилагођавање промењеним околностима, које су се збиле са сломом моћи једног геополитичког ентитета - Совјетског Савеза и његовог идеолошког апарата и система класификације и перцепције. Пошто ниједна од ових унутрашњих држава није имала аутономну културну производњу, посебно не у области политичке организације, збило се више или мање добровољно прихватање образаца другог великог геополитичког ентитета - Запада. Наиме, ово нас доводи до друге тачке, где је свакој од ових држава недостајало простора за могуће проширивање сопствене

Узимајући у обзир позиције у структури геополитичких односа као такве, можемо претпоставити да ће даљи процеси на Балкану зависити од експанзије Европске уније, чиме се умногоме могу апсорбовати супротстављености које прате унутрашње државе. Ипак, нужен предуслов ове експанзије, и самим тим спречавања сукоба и процеса фрагментације, јесте да Европска унија задржи релативну кохерентност у експанзивној тежњи, односно минимум заједничких геополитичких интереса. Истовремено, то подразумева и трансформацију унутрашње структуре, која треба да буде способна да апсорбује растуће разлике међу државама настале експанзијом. Уколико се тај процес сагледа са равни интереса самих држава чланица, даља експанзија упркос уношењу противречности и диверзитета, генерално значи потврђивање и проширивање моћи старих чланица стављањем нових под контролу, али и опште јачање геополитичке позиције која настаје ширењем на нове територијално-популационе јединице и њихове ресурсе. Питање ресурса и њихове оскудности⁸² посебно може бити важно за успостављање даљих релација на евроазијском простору а тиме посредно и на Балкану.

Закључак

У овом раду, предочена су нека становишта Колинсове геополитичке теорије. У приказу становишта су истовремено садржана предвиђања и даља разрада методологије која укључује ослањање на историјско-релациони приступ и конструкцију индекса геополитичке позиције државе. Тим пу-

моћи. Другим речима, ниједна од ових држава, без обзира на њихову тренутну политичку организацију не може да стекне иницијалну предност спрам других, како су суочене са већим геополитичким ентитетима. Још један значајан проблем који се јавља код теорија које инсистирају на сагледавању геополитичких процеса кроз облике политичке организације (како то теорија демократског режима чини), јесте да је дефинисање тих режима и организација историјски условљено, и услед тога, партикуларно. Случај распада бивше Југославије (поново) показује да увођење одређене форме политичке организације, попут вишепартијског система, није зауставило процес фрагментације, како овај процес прати историјско (ре)композицију геополитичких односа и повлачење експанзивних сила.

82 Ali Tekin, Paul Williams, *Geopolitics of the Euro-asia: Energy Nexus*, Palgrave Macmillan, New York, 2010.

тем оцртане су структура и процесуалност геополитичких односа. Разматране претпоставке су показале да су геополитички процеси на Балкану историјски условљени нестабилним позицијама и односима, карактеристичним за унутрашње државе. Дугорочно искључење из могућности стицања кумулативних предности као предуслова експанзије, кључне су одлике позиција балканских држава у структури геополитичких односа, чиме се додатно отварају могућности за експанзивне силе.

Анализа је показала да се Европска унија јавља као експанзивна, али не и као војна сила коју карактерише ужа територијална сувереност. Напротив, бирократски карактер њеног проширења отвара питања њене унутрашње структуре. Иако је вероватно да је дугорочни геополитички интерес Европске уније експанзија и контрола екстерног простора, од њених унутрашњих односа умногоме зависи комплексан процес даљег проширења на Балкан. На тој основи могућ је закључак да ће будући односи на Балкану бити у облику више или мање диференциране субординације захтевима приступања ЕУ. Природа саме ЕУ отворила нека питања која могу бити основ за будуће анализе, а које се односе на успостављање механизма моћи у друштвеном простору - од односа економске зависности до симболичке конструкције простора.

Литература

- Agnew, John: *Geopolitics: Re-visioning world politics*, Routledge, London and New York, 2003.
- Антонић, Слободан: *Изазови историјске социологије*, Институт за политичке студије, Београд, 1995.
- Anderson, James: "Singular Europe: An Empire Once Again?", у зборнику: *Geopolitics of European Union Enlargement: The Fortress Europe*, (приредили: Warwick Armstrong, James Anderson), Routledge, London and New York, 2007.
- Armstrong, Warwick. Anderson, James. (ур.): *Geopolitics of European Union Enlargement: The Fortress Europe*, Routledge, London and New York, 2007.

- Atkinson, David, Dodds, Klaus: *Geopolitical Traditions: A Century of a Geopolitical Thought*, Routledge, London and New York, 2003.
- Bourdieu, Pierre, Wacquant, Loic: *An Invitation to Reflexive Sociology*, Polity Press, Cambridge; Blackwell Publishers, Oxford, 1992.
- Cohen, Lenard, Lampe, John: *Embracing Democracy in the Western Balkans: From Post-conflict Struggles toward European Integration*, Woodrow Wilson Center Press, Washington, D. C. ; The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2011.
- Coleman, James: "Comment on Kuran and Collins", *The American Journal of Sociology*, Vol. 100, No. 6/1995, стр. 1616-1619.
- Collins, Randall: "Prediction in Macrosociology: The Case of the Soviet Collapse", *The American Journal of Sociology*, Vol. 100, No. 6/1995, стр. 1552-1593.
- Collins, Randall: . *Weberian Sociological Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
- Gallagher, Tom: *Outcast Europe: The Balkans from 1789-1989*, Routledge, London and New York, 2005.
- Isakova, Irina: *Russian Governance in the Twenty—First Century*, Frank Cass, London and New York, 2005.
- Kearns, Gary: *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Kennedy, Paul: *The Rise and Fall of the Great Powers*, Unwin Hyman, London, Sydney, Wellington, 1987.
- Куљић, Тодор: *Превладавање прошлости: узроци и правци промене слике историје крајем XX века*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002.
- Kuran, Timur: "The Inevitability of Future Revolutionary Surprises", *The American Journal of Sociology*, Vol. 100, No. 6/1995, стр. 1528-1551;
- Lašas, Ainius: *European Union and NATO Expansion*, Palgrave Macmillan, New York, 2010.
- Le Roux, Brigitte, Rouanet, Henry: *Geometric Data Analysis: From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, Kluwer Academic Publishers, New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, 2004.
- Mann, Michael: "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results", *European Journal of Sociology*, Volume 25 (02)/1984, стр. 185-213.

- Mann, Michael: *The sources of social power, Volume I: A history of power from the beginning to A. D. 1760*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
- Mazower, Mark: *Balkan: kratka povijest*, Srednja Europa, Zagreb, 2003.
- Нагел, Ернест: *Структура науке: проблеми логике научног објашњења*, Нолит, Београд, 1974.
- Portes, Alejandro: "On Grand Surprises and Modest Certainties: Comment on Kuran, Collins and Tilly", *The American Journal of Sociology*, Vol. 100, No. 6/1995, стр. 1620-1626.
- Schneider, Christina: *Conflict, Negotiation and European Union Enlargement*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Ставријанос, Лефтен: *Балкан после 1453*, Equilibrium, Београд, 2005.
- Стојановић, Трајан: *Балкански светови: прва и последња Европа*, Equilibrium, Београд, 1997.
- Tekin, Ali. Williams, Paul: *Geopolitics of the Euro-asia: Energy Nexus*, Palgrave Macmillan, New York, 2010.
- The World Factbook 2011*: Washington, D. C. : Central Intelligence Agency, 2011.
- Tilly, Charles: "To Explain Political Processes", *The American Journal of Sociology*, Vol. 100, No. 6/1995, стр. 1594-1610.
- Tilly, Charles: *Coercion, Capital and European States: ad 900-1990*, Basil Blackwell, Cambirdge, 1990.
- Trenin, Dmitri: *The End of Euroasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization*, Moscow Carnegie Center, Moscow, 2001.
- Tuathail, Gearoid: *Critical Geopolitics - The Politics of Writing Global Space*, Routledge, London and New York, 1996.
- UN data, http://data.un.org/Data.aspx?q=GDP&d=WDI&f=Indicator_Code%3aMS.MIL.XPND.GD.ZS, приступљено 24. марта 2013. Године.
- Weber, Max: *The Vocation Lectures*, Hackett Publishing Company, Indianapolis and Cambridge, 2004.
- Закон о буџету Републике Србије, 2012*. Службени гласник Републике Србије 101/11, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/zakoni/Zakon%20o%20budzetu%20RS%20za%202012.pdf>, приступљено 24. марта 2013. Године.
- Zielonka, Jan: *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Stefan Jankovic

THE FUTURE GEOPOLITICAL
PATTERNS AND THE BALKAN STATES –
PREDICTION FROM THE PERSPECTIVE
OF GEOPOLITICAL THEORY

Resume

In the first part of the paper, author presents analytical standpoints of the Geopolitical Theory, developed by Randall Collins, whose main focus is on the rise and the fall of the territorial power of states. Through a critical review, autor points several possible drawbacks of a given theory and provides further methodological elaboration by constructing an Index of Geopolitical Position (IGP), as a mean for delineating the structure of geopolitical positions i. e. the relations between the states. The second part of the paper is dedicated to the analysis of the structure of geopolitical relations constituted by the Balkan states. By deploying the constructed Index, author finds that all of the Balkan states are excluded from the possibilities of gaining the initial advantages, necessary for expansion and positioned as the “inner-states” in the Eurasian geopolitical space. Assumptions of the Geopolitical Theory indicate that states in these positions are mostly subjects of expansion of the geopolitical entities, who cumulated most geopolitical advantages: third part deal exactly with the possibility of considering the European Union as the expansive geopolitical entity.

It is generally shown that EU historically appears as the expansive force, especially after the breakdown of USSR. However, the complexity of these issues are further debated: first, it is shown that EU’s expansion is not militant in character, but bureaucratic and based on the imposition of normative sets. Additionally, the function of of geopolitical expansion of EU is considered, in terms of an imperial expansion, as the historical necessity of controlling the unstable geopolitical environment. Author concludes that this findings are also historically conditioned

and substantially determined by the complexity of the geopolitical relations inside the EU.

Keywords: geopolitics, forecasting, state, Balkan, index of geopolitical position.

Овај рад је примљен 27. новембра 2013. године а прихваћен за штампу на састанку редакције 17. децембра 2013. године.